

Introduction to the Manuscript Version of Sharh al-Asma al-Husna, Authored by Abdulaziz bin Nasir al-Samarkandi

Efi ghabi¹

Direza Sha'baniyan²

Habibolah Abbasi³

Submitted: 2024-03-04 Revised: 2024-05-25 Accepted: 2024-06-11 Published: 2025-03-21 pp.192-224

Abstract

The subject of Asma al-Hosni has been the place of reflection and research for many researchers, mystics and theologians and has led to the authoring of many treatises in this field. This article introduces and examines the manuscript of Sharh al-Asma al-Hasani, authored by Abdulaziz bin Nasir Samarqandi, dated 874. Two versions of this work are known; Manuscript of Chalabi Abdullah Effendi library in turkiye and the manuscript that is kept in the library of the Islamic Parliament. In this research, in addition to the introduction of this manuscript, some of its linguistic and literary features have also been studied and analyzed in terms of content and theme. The present article introduces and examines the mentioned version with a descriptive analytical method based on library sources. The result of this research shows that although the structure of the text is semantic, the text is accompanied by verbal arrangements and is written in an editorial manner. And the author starts her discussion from literal meanings and cultivates it so that her words become completely tasteful and poetic. In this book, the author has described and explained Asma Al-Hosni by using Quranic verses, traditions, literary sciences and vocabulary, theological and philosophical topics. And in fact, it is a combination of lexical, narrative, theological and mystical description, and due to the fact that the subject of the book is a mystical and interpretive description, in order to better understand the reader and express the meanings more clearly, the wording has been extended.

Keywords : Manuscripts, manuscript studies, Sharh al-Asma al-Husna, Abdulaziz bin Nasir al-Samarkandi. CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

¹ . Associate Professor of Persian Language and Literature. Department of Persian Language and literature. Faculty of Literature and Humanities University of khurazmi . Tehran . Iran. email: e.neghabi@khu.ac.ir_ ORCID:0000-0001-6325-134X.

² . P.h.D candidate of Persian language and literature . Department of Persian Language and Literature. Faculty of Literature and Humanities University of khurazmi. Tehran. Iran. email: a.shabanian@khu.ac.ir_ ORCID:0009-0000-8357-2888.

³ . Professor of Persian Language and Literature. Department of Persian Language and literature . Faculty of Literature and Humanities University of khurazmi. Tehran. Iran. email: h.abbasi@khu.ac.ir_ ORCID: 0000-0001-7367-934X.

References

• *Holy Quran*

- Ayenehvand, Sadegh and Niayesh Shahryar. (Spring and Summer 2000). "The Semantics of the Names of God" Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Tehran, Volume 42-41, Issue 154-153 (Pages 1 to 18).
- Daraeiti, Mostafa. (2013). Catalog of Manuscripts of Iran: Description of Asas - Description of Shamsiyeh (Volume 19) Tehran: National Archives of Iran, First Edition.
- Dekhoda, Ali Akbar (1998). Dictionary, Tehran: Tehran University Publishing and Printing Institute, second edition.
- Etesami, Youssef. (1932). A Catalog of Manuscripts of the Islamic Consultative Assembly Library, Volume 2, Tehran: Library Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly, First Edition.
- Fakhr al-Razi, Muhammad ibn Umar. (1396/1976). Explanation of the Names of Allah, titled "Lawa'ih al-Bayyanat," Explanation of the Names and Attributes of Allah, Cairo, printed by Taha Abdul-Ra'uf Sa'ad.
- Fanari, Shams al-Din Muhammad ibn Hamza. Ayn al-Ayan in the Interpretation of the Qur'an. Türkiye: Tekiye Tahir Agha Library. Number 22 [lithograph], dated 1325.
- Ghazali, Muhammad bin Muhammad. (1971). Al-Maqsad al-Asni fi Sharh Ma'ani Asma'Allah al-Hosna, Beirut: Fazla Shahadah.
- Hakem Nishapuri, Muhammad ibn Abdullah. (1435). Al-Mustadrak Ali al-Saheehin, Volume 1, Beirut: Dar al-Tasil Research and Information Technology Center.
- Jahanbakhsh, Joya (1999). Text Correction Guide, Tehran: Miras Maktoob, first edition.
- Khajoie Kermani, Mahmoud bin Ali (1991). Hodaya and Hodayun, edited by Kamal eini, Tehran: Institute for Cultural Studies and Research, first edition.
- Khajoie Kermani, Mahmoud bin Ali. (2008). Rawd al-Anwar; Introduction, corrections and annotations by Mahmoud Abedi, Tehran: Miras Maktoob, first edition.
- Khazen, Abu Mohammad Abdullah bin Ahmad. (2015). Divan Khazen, Ahmad Mahdavi Damghani (editor), Tehran: Miras Maktoob, first edition.
- Lahiji, Shams al-Din Muhammad. (1995). Mafatih al-I'jaz fi Sharh Gulshan-i Raz, edited by Mohammad Reza Barzegar Khalqi, Iffat Karbasi, Tehran: Zavar.
- Laithi Samarqandi, Abul-Qasim. Fara'id al-Fawa'id. Iran: Library and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly. Edition number 16586 [manuscript] Dated 1243 AH.
- Moeini, Mohsen (1995) "Bibliography of the Commentaries of Asma' al-Hasani" Ayenah Pahoejoosh, No. 35, (pages 99 to 109).

Studies

Original Paper

Report and Review

- Nizam Qari, Mahmood ibn Amir Ahmad. (2012). Generalities of Nizam Qari, edited by Rahim Taher, Tehran: Center for Documents of the Islamic Consultative Assembly, First Edition.
- Ragheb Isfahani, Hussein bin Muhammad (1412). Dictionary of the Words of the Quran, edited by Safwan Adnan, Beirut: Dar Al-Shamiyah.
- Sobhani, Tawfiq. (1994). A Catalogue of Persian Manuscripts in the Libraries of Turkey, Tehran: University Publishing Center, First Edition.
- Tabari, Abdulaziz bin Nasir. Explanation the Names of God. Iran: Library and Document Center of the Islamic Consultative Assembly. Manuscript number 10-33435 [manuscript] written in 875 AH.
- Tabari, Abdulaziz ibn Nasir. Explanation the Names of God. Turkey: Library of Chelebi Abdullah Effendi (within the Suleymaniye Library) Manuscript number 174. [Manuscript] Written in 874 AH.
- tarkeh esfahani, Ali ibn Muhammad (2005). Commentary on the poem "Al-Dudr" (commentary on the poem "Ta'iyeh al-Kubra" by Ibn Farez), Tehran: Miras Maktoob Publishing House, first edition.

معرفی نسخه خطی شرح اَسْمَاءِ الْحُسْنَى، تألیف عبدالعزیز بن نصیر السمرقندی

عفت نقابی^۱   علیرضا شعبانیان^۲ حبیب اله عباسی^۳

از صفحه ۱۹۲ تا صفحه ۲۲۴ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱

چکیده

مبحث اسماء الحسنی محل تأمل و تحقیق بسیاری از محققان و عارفان و متکلمان بوده و رساله‌های فراوانی در این زمینه تألیف شده است. این مقاله به معرفی و بررسی نسخه خطی «شرح اسماء الحسنی» تألیف عبدالعزیز بن نصیر سمرقندی، به تاریخ کتابت (۸۷۴) پرداخته است. دو نسخه خطی از این رساله شناخته شده که تا کنون تصحیح نشده است؛ نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی در ترکیه و نسخه‌ای که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. در این پژوهش افزون بر معرفی دست‌نویس‌های این شرح، از حیث محتوا و مضمون نیز ویژگی‌های زبانی و ادبی آن مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق در این مقاله توصیفی تحلیلی با استناد به نسخه‌های خطی و باتکیه بر منابع کتابخانه‌ای است. دستاورد این تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه ساختار متن معناگراست با این حال متن همراه با آرایش‌های لفظی است و به شیوه‌ای محررانه کتابت شده است. مؤلف بحث خود را از معانی لغوی آغاز می‌کند و می‌پروراند تا کلامش کاملاً ذوقی و شاعرانه شود. در این کتاب مؤلف با استفاده از آیات، روایات، علوم ادبی و مباحث کلامی و فلسفی، به شرح و توضیح اسماء الحسنی پرداخته است و در واقع این متن تلفیقی از شرح لغوی، روایی، کلامی و عرفانی است که برای درک بهتر خواننده و بیان رساتر معانی دارای اطناب است.

واژه‌های کلیدی: نسخ خطی، نسخه‌شناسی، شرح اسماء الحسنی، عبدالعزیز بن نصیر السمرقندی.

Cite this article: Neghabi, Effat. Sha'baniyan, Alireza. Abbasi, Habibolah. (2025) Introduction to the Manuscript Version of Sharh al-Asma al-Husna, Authored by Abdulaziz bin Nasir al-Samarkandi. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskhah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). Vol-4, Issue-1, 192-224. <https://doi.org/10.22034/crtc.2024.444142.1141>

۱. (نویسنده مسئول) دانشیار زبان و ادبیات فارسی. گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه خوارزمی. تهران. ایران. email: e.neghabi@khu.ac.ir_ ORCID:0000-0001-6325-134X.
۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی. گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه خوارزمی. تهران. ایران. email: a.shabaniyan@khu.ac.ir_ ORCID:0009-0000-8357-2888.
۳. استاد زبان و ادبیات فارسی. گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه خوارزمی. تهران. ایران. email: h.abbasi@khu.ac.ir_ ORCID: 0000-0001-7367-934X.

۱. مقدمه

موضوع نام‌های نیکوی خداوند از دیرباز مورد توجه اندیشمندان تاریخ‌تمدن اسلامی بوده است و شروع گوناگون از منظرهای متفاوت بر اسماء الهی نگاشته شده است. نخستین ریشه‌های شکل‌گیری مبحث اسماء، کلام وحی است آن‌گاه که خداوند می‌فرماید: وَ لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا (۷/۱۸۰) و سپس حدیثی است منقول از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم که می‌فرمایند: إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةَ وَتِسْعِينَ اسْمًا، مَنْ احصاها دَخَلَ الْجَنَّةَ که مسلمانان را ترغیب به احصاء نام‌های نیکوی خداوند نموده است و گروه‌های مختلف مسلمانان اعم از شیعیان و اهل سنت آن را نقل کرده‌اند. در سلوک عرفانی، معرفت عالم و امور آن، بدون شناخت اسماء الله میسر نمی‌گردد، زیرا مبنای ایجاد عالم، اسماء و صفات خداوند است و با آنکه عالم چیزی است جدا و سوا از خداوند، اما به اعتبار آنکه هر جزئی از اجزاء هستی مظهر اسمی از اسماء الله است، ناگزیر شناخت اسماء و صفات خداوند لازمه شناخت عالم است.^۳ عارفان و عالمان از نام‌های خدای سبحان در آداب عملی و سیر و سلوک روزمره نیز بهره برده‌اند. حکیم محمد لاهیجی در «مفاتیح الاعجاز» در حالات ابوسعید ابی‌الخیر می‌گوید: «چون مرید را تلقین کردی، نزد خود می‌نشاند و اسماء الله بر او می‌خواند و نگاه به مرید می‌کرد تا به کدام اسمی در او تغییر پیدا می‌شود. از هر اسم که در او تغییر می‌دید، می‌فرمود که به آن اسم ذکر بگو؛ تا زمانی که کار مرید به آن اسم تمام می‌شد، باز او را می‌نشاند و اسماء الله بر او می‌خواند و باز از هر اسمی که تغییر در وی می‌دید به آن ذکر می‌فرمود... به این نوع تربیت مرید می‌نمود تا کار او در فقر به اتمام می‌رسید» (لاهیجی، ۱۳۷۴: ۵۸۹)

در کتاب‌شناسی شروح اسماء الحسنی به ۱۲۸ عنوان کتاب چاپی و نسخه خطی اشاره شده است. قابل ذکر است که سابقه تدوین رساله اسماء به سده دوم قمری می‌رسد و نخستین آثار انسجام‌یافته‌ای که پیرامون شرح نود و نه‌گانه اسماء به دست آمده متعلق به ابواسحاق زجاج (۳۱۱ ق.) و شاگردش ابوالقاسم زجاجی نهاوندی (۳۳۷ ق.) است. (معینی محسن، ۱۳۷۴: ۱۰۹-۹۹). نسخه در دسترس ما متعلق به سده نهم هجری است و موضوع آن شرح اسامی خداوند و زبان آن فارسی است. این کتاب شرح اسماء الهی از نظر لغوی، نحوی و کلامی است. بازخوانی،

۱. خداوند متعال در چهار آیه از قرآن کریم به اسماء الحسنی اشاره فرموده است (اعراف: ۱۱۸؛ اسراء: ۱۱۰؛ طه: ۸؛ حشر: ۲۴)

۲. ر ک: مفردات الفاظ القرآن، راغب اصفهانی، ج ۱، ۲۴۰ / شرح اسماء الله الحسنی، فخر رازی، ج ۷۳، ۱ / المستدرک علی الصحیحین، حاکم نیشابوری، ج ۱، ۲۳۹.

۳. نک: نفحة الروح و تحفة الفتوح، مؤیدالدین جندی، ج ۱، ص ۷۶-۷۷.

تصحیح و احیاء این اثر ارجمند با توجه به جایگاه موضوع «اسماء الحسنی» به منزله احیاء بخشی از میراث مکتوب حدیثی، کلامی، فلسفی و عرفانی خواهد بود. اهمیت این تحقیق از دو جهت است: نخست موضوع آن که شرح اسماء الهی است و حفظ و تحلیل این اثر بسیار اهمیت دارد؛ دوم آشنایی با شیوه‌های سبک‌شناسانه و ساختارهای لفظی و معنایی این متن که در قرن نهم نگاشته شده است. با توجه به اهمیت این نسخه خطی، این جستار به معرفی این نسخه و واکاوی و تبیین ویژگی‌های زبانی و ادبی آن می‌پردازد.

۱-۱. پیشینه تحقیق

با بررسی کتاب‌شناسی اسماء الحسنی و جستجو در نسخه‌های خطی و پایگاه‌های نسخ و نام‌های مشابه و متقارن، مشاهده شد که این نسخه تا کنون تصحیح نشده و مغفول مانده است. این اثر ارزشمند بازمانده از قرن نهم که جدای از محتوای اثر به زیبایی‌های لفظی و معنوی نیز آراسته است در زمره کتبی است که با وجود وجاهت علمی مؤلف به آن پرداخته نشده و به‌ویژه از جنبه محتوایی همچنان ناشناخته مانده است، این موضوع لزوم معرفی و بررسی اثر مذکور را نمایان می‌سازد و نخستین بار است که این متن معرفی و تصحیح می‌شود.

۲. معرفی نسخه‌های شرح اسماء الحسنی

از این اثر دو نسخه شناخته شده است:

۱- نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی که در مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس با عنوان شرح اسماء الحسنی و به شماره بازیابی (۷۷۱) به ثبت رسیده است. مطابق نسخه محفوظ در کتابخانه مجلس، تاریخ استنساخ نسخه (۸۷۵ ق.) می‌باشد و در شرح آن آمده است: «در تفسیر اسماء الله و ذکر خواص و توجیهاات و لطایف و نکات اسامی مبارکات، مرتب بر رابطه و ضابطه و خاتمه و حاوی یک‌صد و دو کلمه، تألیف عبدالعزیز بن نصیر که پس از ملاحظه شرح اسماء الله قاضی عضدالدین عبدالرحمن ایچی صاحب‌المواقف تدوین نموده است».^۱

آغاز: افْتَتَحَتْ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَابْتَدَأَتْ بِحَمْدِكَ الْجَمِيلِ يَا مَفِيضَ الْجُودِ وَالْإِنْعَامِ، چه مفتوح

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ج. ۲، ص ۴۸۶، شماره بازیابی نسخه ۷۷۱ (شماره ۹۰۰۹).

هر کلام و محتشم هر سخن که مطابق مقتضای مقام باشد.

انجام: و در نظر حق مستحسن و مقبول، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ و الیه المَرَجع و المآب.

نسخه خطی منحصر به فرد کتاب که متعلق به دوره زندگی مؤلف و به خط خود اوست، در قطع وزیری با ۲۱۱ برگ و ۲۵ سطر و به خط نستعلیق در متن و عناوین است، این نسخه نفیس اکنون در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. در برگ نخست نسخه پیش از شروع متن دستنویس، یادداشتهای برافزوده به فارسی ملاحظه می‌شود و ذیل عنوان نسخه این گونه نوشته شده است: کتاب رساله اسماء حسنی ایتبای عالیجناب حاجی [...] حسب الامر العالی در دارالسلطنه تبریز به تاریخ شهر جمادی الثانی مطابق سنه میمونه یونت ئیل [...] .

در ادامه یک رباعی بدون نام شاعر آمده است:

معشوقه خود به دست هر مست مده این گوهر عالی است به هر پست مده

دانی که چه نکته ایست ای صاحب عقل یعنی که کتاب خویش از دست مده

و همچنین یک بیت:

چون رد و قبول همه در پرده غیب است زنهار کسی را نکنی عیب که عیب است^۱

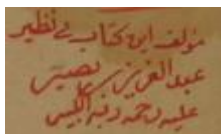
جاافتادگی‌های متن در حاشیه نسخه مکتوب شده است و چند مورد نیز مطالبی از نسخ دیگر در حاشیه آمده که در تصحیح متن بدان اشاره شده است، همچنین تمامی صفحات دارای رکابه است و ابیات بدون نام گویندگان ثبت شده است. آیات قرآن بدون اعراب‌گذاری کتابت شده و با خط قرمز در زیر آن متمایز شده است. عنوان هر بخش و همچنین نشانه‌هایی مثل «بیت»، «مصرع»، «فرد»، «رباعی» با شنگرف است؛ اما سراسر متن با دوات مشکی کتابت شده است. آغاز و پایان این نسخه افتادگی ندارد؛ اما از صفحه ۲۰۸ نسخه کتابخانه مجلس مطابق با صفحه ۲۱۹ نسخه کتابخانه چلبی، ۱۰ برگ موجود نیست که صورت کامل آن در نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی آمده است. این نسخه در بررسی و مقایسه با نسخه دوم لغزش‌های املائی و نگارشی کمتری دارد و جاافتادگی‌های آن نیز بسیار کمتر است و در مجموع از لحاظ حجم و کیفیت برتر از نسخه دیگر است.

۱. مشخص شد از غزالی مشهدی است. (آتشکده آذر، ص ۴۷۳)

2- نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی با عنوان شرح اسماء الله الحسنى و شماره بازیابی (۱۷۴) که در

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های ترکیه به ثبت رسیده است. طبق ترقیمه نسخه، تاریخ استنساخ آن یکشنبه رجب المرجب (۸۷۴) می‌باشد، این نسخه سرلوحه‌ای آراسته دارد و در ۲۲۳ برگ ۲۵ سطری کتابت شده

است، پاره‌ای کلمات به رنگ قرمز است و نام مؤلف در حاشیه برگ ۵ ذکر شده است.

برگ‌های نسخه، رکابه دارد و شماره هر برگ در حاشیه سمت چپ آن نوشته شده است. در برخی صفحات نقل‌هایی به زبان عربی و به خط نسخ در حاشیه آمده است. در ورق نخست پیش از آغاز کتاب شعری در غالب مثنوی بدون ذکر نام شاعر آمده است که مضمون آن داستان آیین ساختن اسکندر است بر روی دریای روم. در صفحه آغاز این نسخه با خطی جدید نوشته شده است: «عبدالعزیز بن نصیر که مؤلف کتاب است غیر از عبدالعزیز بن نصر طبری است که کاتب کتاب است» (سبحانی، ۱۳۷۳: ۳۷)^۱ همچنین در صفحه دوم نسخه با خط ثلث عنوان نسخه و مؤلف این‌گونه نوشته شده است: شرح اسماء الله الحسنى المولى المدعو عبدالعزیز بن نصیر السمرقندی.

سربرگ‌ها و حاشیه‌ها در هر دو نسخه فاقد تذهیب است به جز دیباچه نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی که سرلوحی به شکل محراب و ایوان دارد. در ورق دوم و پایانی نسخه مهر زده شده است که بیانگر مالکیت نسخه است و عبارت نقش شده در مهر نسخه کتابخانه افندی این‌گونه است: «عالم اسرار اولان حقدن دیلر اجر جزیل بو کتاب پاکى واقف با نظر الحاج خلیل ۱۱۷۴». ورق ۷۱ در نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی به اشتباه در ص ۱۷۱ قرار گرفته است و در واقع یک ورق از این نسخه در عکس آن موجود نیست. در حاشیه ورق ۱۱ نسخه کتابخانه افندی چندین سطر به عربی نوشته شده که مشخص شد از روی تفسیر عین الاعیان فناری^۲ کتابت شده است که با بررسی نسخه خطی و چاپ‌سنگی موجود، صورت درست آن در متن نسخه تصحیح شده است. همچنین در صفحه پایانی این نسخه بعد از متن کتاب بخشی از نسخه فرائد الفوائد ابوالقاسم لیثی سمرقندی^۳ (بدون اشاره به منبع و نام

۱. ظاهراً مرحوم مجتبی مینوی در ظهریه نسخه نوشته است (توفیق سبحانی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه، ص ۳۷)

۲. عین الاعیان فی تفسیر القرآن، شمس الدین محمد بن حمزه الفناری، سنه ۱۳۲۵ چاپ سنگی. کتابخانه تکیه طاهر آقا ترکیه، شماره ۲۲.

۳. فرائد الفوائد السمرقندیه، ابوالقاسم لیثی سمرقندی، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ردیف: ۴ ر ۱۹۹ پ،

مؤلف) در بیان استعاره و اقسام آن به زبان عربی آمده است.

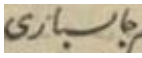
تفاوت جمله‌بندی‌ها، نوع عبارات و مفردات، حروف اضافه و حذف‌ها و افتادگی‌ها به گونه‌ای است که باید نسخه مجلس را برتر دانست و ما نیز همین نسخه را اساس قرار داده‌ایم. باتوجه به تفاوت‌های نسخ می‌توان حدس زد که شخصی نسخه‌ها را خوانده و شخصی دیگر مکتوب کرده است. به عنوان مثال در نسخه کتابخانه مجلس این گونه آمده: «اراضی صدور و قلوب را به اقطار و امطار معارف الهیه و نوامیس تعینیه و تکمیل اخلاق مرضیه و تحصیل اوصاف رضیه به مقام اخضرار رساند» (برگ ۱۶۲ م) که در نسخه دوم به جای تحصیل، تحصیل، تحسین آمده است، باتوجه به شباهت وزنی کلمات در اختلافات این گمان می‌رود که نسخه را با قرائت مکتوب کرده‌اند، قابل ذکر است در بیشتر موارد تفاوت‌ها و اختلاف‌ها از این جنس است.

در هنگام مطابقت اختلاف نسخ، برای هر یک علامت اختصاری تخصیص داده شده است: نسخه مجلس (م) و نسخه کتابخانه افندی ترکیه (ت)؛ شایان ذکر است مطالب و تصاویر ارجاعی، مربوط به شرح اسماء الحسنی، نسخه کتابخانه مجلس است.

۳. رسم الخط

ویژگی‌های رسم الخط به کاررفته در این نسخه (در نسخه مجلس) بدین شرح است^۱:

- نقطه نداشتن بعضی حروف و کلمات: حوض (خوض)، رسته (رشته)، بناه (پناه)

ایسان (ایشان)، جانسباری (جانسپاری)

- کاتب "ب و پ" را به یک صورت نوشته است و غالباً میان "ج و چ" تفاوتی وجود ندارد و با یک نقطه کتابت شده است:

چون. پروردگار.

۱. باتوجه به اینکه رسم الخط نسخ تفاوت چندانی ندارند، تنها به نمونه‌های نسخه مجلس اکتفا شد.

- جدا نوشتن حرف «ب» قبل از افعال:

به پرداخت (پرداخت)، به بیند (بینند)، به خور (بخور).

«و بمعاینه عذار جلیّ الانوار عجایب خلقت و غرایب حکمت صنعت او در سجنجالات مصنوعات به بیند» (برگ

۱۷۲ م)

- جدا نوشتن پیشوند منفی ساز «نه»:

«مادام که در دل آن یک اراده فعل طاعت نقش نه بندد و دواعی احراز اخلاق حمیده و اوصاف ستوده از باطن

او سر بر نزند» (برگ ۱۷۴ م)

- آوردن "ب" بر سر کلمات و سرهم‌نویسی (حرف اضافه "به" را بدون "هـ" بیان حرکت به کلمه پس از خود چسبانده است):

برسوم (به رسوم)، بافصح (به افصح) بقلم، بخلاف، بتدبیر، برقم، بکلی، بخصوصه، باتش، بحصول، بنوعی.

- به کاربردن «ة» به جای «ت» به شیوه رسم الخط عربی: مدة الحیات (مدت الحیات)، جلیة (جلیت)، مملکة (مملکت)، جهة (جهت)، مشکاة (مشکات)، حیاة (حیات).

عصاة. حرارة. عَصَاة

- آوردن «همزه» به جای «ی»؛ مشاهده می‌شود که به جای (ی) که در رسم الخط امروز بعد از مضاف و موصوف قرار می‌گیرد از «ة» استفاده شده است. البته این شیوه کاربرد همیشگی نیست. مثال:

«شروع در افشاء اسرار و خواص و بیان و حظوظ و آثار خاص که از او به بنده درگاه إله شرف وصول می‌یابد نموده

می‌آید» (برگ ۷۰ م)

- آوردن «ی» کوچک (همزه مانند) روی «ه» غیرملفوظ و «ی» به جای فعل کمکی «ای»؛ کاتب وقتی کلمه‌ای با «ای» تمام می‌شود و حالت بیان یای نکره داشته باشد کسره را به صورت همزه روی «ی» قرار می‌دهد: مرتبه (مرتبه‌ای)، معانی (معانی‌ای)، عالی (عالی‌ای).

عاصیعی.

- گاهی کلماتی که حرف وسط آن همزه است بدون هیچ کرسی نوشته شده است:

برآت (برآت). اساءت. عم ثناءه. راءوس.

- استعمال نی به جای نه:

واصل نی.

مجال انفتاح احداق نزد آفتاب دانش حق الحقیقه اونی (برگ ۲۷ ت)

«مجال انفتاح احداق نزد آفتاب دانش حق الحقیقه اونی»

- جدانویسی کلماتی مانند: دانش وران، راه نمونی، راه زنی، بل که.

- حذف «های» غیرملفوظ در کلماتی که جمع بسته می‌شوند: جلوها (جلوه‌ها)

«عرائس تحقیق از حجله ضمیر منیر ایشان بر منصفه بیان به جلوهای مختلف مؤتلف خرامیده» (برگ ۵۲ م)

- پیوستگی حرف «رای» مفعولی به مفعول:

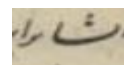

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

«مفهوم می‌گردد که ایشانرا بر این مزاج حضرت قادر علی‌الاطلاق مفظور و مجبول گردانیده است» (برگ ۱۷۴

(م)

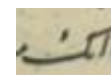
- تخفیف حروف و پیوستگی فعل «است» به کلمات قبل از خود؛ مانند:

«درین» به جای (در این)، برین (بر این)، برو (بر او)، ازو (از او) امریست (امری است)، چیزیت (چیزی است).

بحریست.

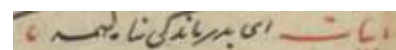
- کاتب گاهی «ه» را از آخر کلماتی مانند «آن که» و «بدان که» حذف کرده است:

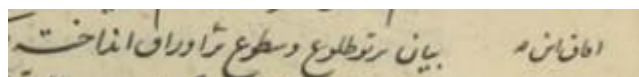
- آوردن سیم به جای سوّم:

- مصراع‌ها با این علامت (،) از یکدیگر جدا شده‌اند، در باب این علامت (نک: جهانبخش، ۱۳۷۸: ۵۷)

- در مواردی که لغتی را جا انداخته آن را در حاشیه آورده است:

- کاربرد حرف «گ» بدون سرکش از ویژگی‌های دیگر کاتب این نسخه است، همچنین اغلب زیر حرف «س»

کشیده، سه نقطه گذاشته است و مد «آ» را نیز گاه گذاشته و گاه نگذاشته است:

۴. معرفی مؤلف

در بررسی فرهنگ‌ها و فهرست‌ها و تذکره‌ها نام و نشانی از مؤلف یافت نشد و در منابع معاصر وی و یا پس از آن، اشاره‌ای به احوال و آثار او نشده است. در صفحه دوم نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی با خط ثلث عنوان نسخه و مؤلف این‌گونه نوشته شده است: «شرح اسماء الله الحسنی المولی المدعو عبدالعزیز بن نصیر السمرقندی». در حاشیه صفحه ۵ نسخه نیز نام مؤلف این‌گونه کتابت شده است: «مؤلف این کتاب بی‌نظیر عبدالعزیز بن نصیر علیه رحمة ربه الکبیر». در چند جای کتاب هم مؤلف به نام خود اشاره کرده است: این فقیر حقیر عبدالعزیز بن نصیر احسن الله احواله، و آنجح بالخیر آماله، (برگ ۳ م). همچنین بنا بر آن چه در انجامه نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی آمده است کاتب این نسخه شخصی است به نام عبدالعزیز نصر طبری: «تحریراً و تنمیقاً غدوة يوم الاحد من رجب المرجب سنه اربع و سبعین و ثمانمائه علی ید العبد الضعیف الرّاجی الی رحمة من هو عن کل نقصان بری عبدالعزیز ابن نصر الطبری».

نکته‌ای که در رابطه با مذهب مؤلف این نسخه قابل ذکر است، استعمال جمله دعایی «کرم الله وجهه» برای حضرت علی بن ابی طالب (ع) است؛ باید توجه داشت که شیعیان از حضرت علی با جمله دعایی «علیه السلام» یاد می‌کنند؛ لکن غیر شیعیان معمولاً از «رضی الله عنه» و «کرم الله وجهه» برای ایشان استفاده می‌کنند. (جهان‌بخش، ۱۳۸۷: ۳۴)

«چنانچه از حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه منقول است که از او پرسیدند که: هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ»

(برگ ۱۰۵ م)

۵. فصل‌بندی

دیباجه اثر فاقد فهرست و فصل‌بندی است و ابواب و فصول کتاب با شنگرف از هم متمایز شده‌اند. ساختار اثر مبتنی بر شرح جداگانه اسماء الحسنای الهی است و عناوین بخش‌های کتاب به زبان عربی نوشته شده است، مؤلف پیش از شروع به شرح اسماء الله، چندین مسئله را مورد بررسی و تبیین قرار داده و سپس به شرح اسماء پرداخته است. بخش‌هایی از عناوین بدین شرح است:

الكلام فى المضار عن ترك الذكر و ظهور المفاسد عن اعراضه و الاغماض عنه.

الكلام فى فضيلة ذكر الله تعالى و فوائده و منافعه.

الكلام فى الشواهد العقلية بعد تمهيد قواعد النقلية.

الكلمة الاولى فى بيان لفظه هُو و فوايدها و ما يتضمن من حالها و كمالها.

الكلمة الثانية فى بيان كلمة الله.

الكلمة الثالثة و الرابعة فى بيان لفظى الرحمن الرحيم.

الكلمة الثالثة عشر و الرابعة عشر و الخامسة عشر فى تفسير معانى اسمه الخالق البارى المصور

مؤلف در بیان مفاهیم مباحث را با عناوینی از قبیل: الحجة الاولى، الحجة الثانية، الطيفة الاولى، الطيفة الثانية و.. طبقه‌بندی کرده است. وی اسماى الهی را در کتاب خود بر صد و دو باب مرتب نموده و به شرح این اسماى پرداخته است و در صفحات مقدمه اشاره کرده است که: «مراد از احصا که در حدیث نبوی علیه الصلوة والسلام واقع است می‌تواند که احاطه علمی و عملی باشد چه احصای اعداد بی احاطه تفصیل آن متصور نگردد، به مجرد احصا و اعداد این اعداد، به سعادت دخول جنان و به قصور روضه رضوان نتوان رسید، شکی نیست که به میامین احاطه علمی و اقامت وظایف عملی به مقتضای اسماى عظمای الهی و قیام به ادای حقوق این اسامی سامی و احتراز و احتساب از عقوق آن به مدارج و مصاعد دارین تصاعد و ارتقا توان نمود» (برگ ۶-۷ م)، همچنین در بخش لواحق کتاب، اسماى و صفات غیر داخل در اسماى نود و نه‌گانه را نیز بیان کرده است.

۶. سبب تألیف:

مؤلف پس از مقدمات مرسوم آغازین اثر به بیان سبب تألیف پرداخته است:

به حکم خبر جلیسنا کتاب، اکثر اوقات و ایمن ساعات به شیمه مألوف و شیوه معهود و وظیفه مجالست و طریقه مؤانست را به مطالعه کتاب و ملاحظه فصول و ابواب از مختار کلام اولوالالباب می‌گذرانیده تا برید توجه در این طریق به سرحد مطالعه شرح اسماى الله که صاحب مواقف، اقضى القضاة بین الانام، اعلم هداة الدین و الاسلام،

سلطان العلماء برهان الاثمة و الفضلا، عضدالملة و الدین عبدالرحمن افیض^۱ علیه سجال الرحمة و الغفران در ذیل موقف الیهیات نوشته‌اند رسید؛ اما آن بیانی است در غایت ایجاز و اختصار، چه رشته کلام به طریق اتفاق و تقریب و استطراد و تذنیب به ذکر آن پیوسته است، لاجرم عنان خامه فکر را از خوض در تحقیقات و تدقیقات آن بازکشیده است و شروع در بسط موافد فواید که هر اسمی از اسامی سامی متضمن و متکفل آن است ننموده و چون این ضعیف نحیف مطالعه شرح اسماء الله که مؤلف و مصنف امام حجت الاسلام و مهجت ائمه الانام^۲ است و غیر آن از شروع که از ائمه امت و علماء ملت نوشته‌اند نموده بود و بعضی از سخنان مشایخ عظام و اکابر انام که در آیینۀ خاطر فاطر محل انعکاس و انطباع یافته بود مضبوط داشت، در این وقت زمام عزیمت و عنان صریمت نیت بر آن معطوف گردانید که غبار ملالتی را که از ثوران ماده حادۀ آن بر مرآت دل نشسته بود و زنگار اغتبار احزانی که از ممر آن نازله هایل، آیینۀ سینه را تیره و خیره ساخته، به مصلقه اشتغال بال به شرح و بیان معانی جلیل المغانی اسماء عظیم الآلاء حضرت الهی و ذکر خواص و آثار پر انوار نامتناهی و اظهار لطائف و نکات اسامی سامی نگارندۀ سپیدی و سیاهی بزداید. (برگ ۴ م)

۷. ساختار متن

همان‌طور که ذکر شد، مؤلف در مقدمه به مطالعه شرح اسماء الله صاحب مواقف عبدالرحمن افیض و شرح اسماء الله غزالی، اشاره می‌کند و چندین مرتبه با نقل قول‌هایی از غزالی، از وی با تجلیل و تکریم و عباراتی آمیخته با شیفتگی یاد می‌کند. بنا بر متن کتاب مؤلف بیشترین بهره‌وری را از کتاب غزالی داشته است و می‌توان پایه اصلی محتوای این نسخه را کتاب المقصد الأسنی فی شرح معانی اسماء الله الحسنی اثر غزالی (۴۵۰-۵۰۵ ق.) دانست، فخر رازی (۵۴۴-۶۰۶ ق.) نیز در نوشتن کتاب «لوامع البینات، شرح اسماء الله تعالی و الصفات»، به این اثر غزالی نظر داشته و از آن بهره گرفته است. این دو اثر مهم‌ترین شرح‌ها در این حوزه به زبان عربی است و هر دو مقدم بر متن حاضر است و مؤلف در این نسخه از هر دو اثر بهره گرفته است.

برای درک میزان تأثیرپذیری شرح اسماء الحسنی از کتاب لوامع البینات فخر رازی و چگونگی بسط مطالب و مفاهیم آن، نمونه‌ای از هر دو متن را به جهت قیاس ذکر می‌کنیم:

۱ - در کتاب مواهب الهی در تاریخ آل مظفر تألیف معین الدین محمد معلم یزدی صفحه ۲۷۷ شرح حال او آمده است.

۲ - منظور کتاب المقصد الأسنی فی شرح معانی اسماء الله الحسنی اثر ابو حامد محمد بن محمد غزالی است.

«الرَّشِيدُ: هذا الاسم غير وارد في القرآن، والرشد هو الاستقامة، وهو ضد الغي، فالرشيد فعيل وهو على وجهين. أحدهما: بمعنى فاعل، فالرشيد هو الراشد، وهو الذي له الرشد، ويرجع حاصله إلى أنه حكيم ليس في أفعاله عبث ولا باطل. الثاني: أن يكون بمعنى مفعل كالبديع والوجيع، وارشاد الله يرجع إلى هدايته، وقد سبق تفسيرها» (لوامع البينات، ۳۵۲)

«اسم الرَّشِيدِ در کلام مجید نیامده است و معنی رشید استقامت است و معیار و میزان او کلمهٔ فعیل است می‌تواند که به معنی فاعل باشد؛ یعنی رشید به معنی راشد بود و حاصل او نسبت به ذات حضرت حق حینئذ راجع باشد به حکیم، یعنی حضرت واجب‌الوجود حکیمی است که کمال علم و حکمت او مقتضی آن است که مجموع افعال و اقوال که از او به صدور آید بر نهج استقامت و بر منهج احکام و سلامت باشد و اتقان و ابرام قواعد و ارکان تبیان آن به روابط علم و حکمت بر وجهی مضبوط و مربوط که شائبهٔ عبث و بطلان چنانچه از منطوق «أَفْحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا» به خاطر دانای علیم می‌رسد و از مضمون میمون «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» به ذهن صافی عالم حکیم سمت وصول می‌یابد پیرامن فطرت و خلقت آن نتواند گشت و می‌تواند که به معنی مفعول باشد همچنان چه بدیع به معنی مبدع و وجیع به معنی موجه، و اینجا رشید به معنی مرشد بود و ارشاد حق عبارت از هدایت است و بیان این معنی به طریق استقصا در کلمهٔ الهادی گذشته است.» (برگ ۲۰۰ م)

همان‌گونه که مشاهده می‌شود ساختار متن شرح اسماء الحسنی، همراه با آرایش‌های لفظی است و به شیوه‌ای محررانه کتابت شده است و با متن لوامع البينات همسانی‌های بسیاری دارد.

دیباجهٔ این نسخه نیز از نمونه‌های نثر شاعرانه است. مؤلف دیباجه را مطابق مقتضای کلام با اسماء الهی آغاز می‌کند و ضمن حمد و توحیدیه‌ای مسجع و آهنگین به شیوه‌ای نغز مبحث اسماء الهی را در قالب عبارات آمیخته با کلام وحی و اشعار مرتبط با آن مطرح می‌کند. بعد از حمد خدای تعالی و نعت پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و سلم، مقدمه‌ای مبسوط در بیان موضوع تألیف و حقایق و دقایق آن بیان می‌کند و شروع در بسط فوائد هر اسمی از اسامی نامی می‌نماید و به طریق سؤال و جواب با استدلال و استناد به احادیث پیامبر به شرح و رفع شبهات پیرامون مفاهیم اسماء الهی می‌پردازد. مؤلف حقایق و دقایق اسماء را به انضمام سؤال و جواب می‌آورد و در واقع با برانگیخته کردن ذهن مخاطب، او را برای شنیدن پاسخ آماده می‌کند و در ضمن شرح و تفسیر، نقد و نظرهایی را به روش انتقادی ارائه می‌دهد که دلیل بر کمال علم و تحقیق اوست.

این کتاب شرح اسماء از نظر لغوی، نحوی، کلامی است، مؤلف ابتدا معنا و ریشه اشتقاق اسماء را بیان می‌کند و در ادامه اقوال علما را پیرامون آن بررسی می‌کند و پس از عنوان هر یک از اسماء به بحث پیرامون آن می‌پردازد و اگر اسمی دارای بار معنایی چندگانه باشد معانی مختلف آن را ذکر می‌کند و سخنانش را به آیات قرآنی و احادیث و اقوال مستند می‌نماید و مجموع نکات و مفاهیم عرفانی موردنظر خود را در این زمینه‌ها بیان می‌کند و بامعنی و خواص اسم مورد بحث پیوند می‌زند. روش تفسیر و شرح مؤلف در این کتاب، اغلب روش اجتهادی است و مفسر با اعتماد به تدبر و تعقل خویش از روایات تفسیری استفاده می‌کند. او بحث خود را از معانی لغوی آغاز می‌کند و می‌پرواند تا کلامش کاملاً ذوقی و شاعرانه شود، به‌عنوان نمونه بخشی از شرح اسم المؤمن این‌گونه بیان شده است:

«الکلمة الثامنة في تفسير اسم المؤمن: چون فارس میدان سخنوری و سوار مضمار بلاغت گستری، جواد کلک بیان را در دریای معرکه تحریر معانی و خواص اسماء حسناى حضرت مالک ممالک انسی و جانی، عظم شأنه و بهر برهانه در سباحت و شنا انداخته است و زرده خامه تقریر را از برای احراز قصبات معانی هر یک به اطراف و اکناف تاخته، به‌ناچار می‌باید به سر حد بیان هر یک رسیدن و استنفاء فواید و حظوظ اسماء به واجبی نمودن و مزورات فکر را به خامه تحریر بر ورق خاطر عاطر هر برنا و پیر مقرر و محرر گردانیدن، تا دست همت ارباب طلب در گردن نوعروس این مطلوب حمایل گردد و مخدره تحقیق از ورای حجاب بر منصفه ظهور خرامد و فواید و منافع آن درباره خواص و عوام شمول و شیوع یابد» (برگ ۶۵ م)

یکی از بارزترین ویژگی‌های سبکی این نسخه، انسجام و تناسبی است که حاصل پیوند میان اجزای کلام و چینش معنایی واژگان به کاررفته در متن است و اغلب نوعی پیوستگی و هماهنگی میان عناوین و کلمات به کاررفته در متن وجود دارد. مثال:

«الْكَلِمَةُ الثَّامِنَةُ وَ الثَّمَانُونَ فِي تَفْسِيرِ اسْمِهِ الْمُقْسِطِ: چون معدل اوزان جواهر معانی اسماء حضرت ربانی درصدد تعدیل اوزان و عیاران مطالب ایشان درآمده قسط هر یک را به طریق انصاف رسانیدن گرفته به اسم المقسط رسید همّت جلیّ النهمت بر آن گماشت که آنچه حق او باشد هم به میزان معدّل استیفا رساند و از مقتضای عدالت و انصاف در ایزان معانی او نیز علی وجه الامکان تجاوز ننماید» (برگ ۱۸۹ م)

این کتاب از لحاظ آینه‌داری آراء عرفانی گنجینه‌ای کم‌نظیر است و در شناخت تعاریفات و مصطلحات اهل معرفت

و دریافت‌های عرفانی از آیات قرآنی و احادیث قدسی و نبوی منبعی غنی است، نویسنده در آن سوی معانی الفاظ در جستجوی معانی پنهانی است و بر آن است که سر این معانی را تأویل کند؛ از این رو پس از شرح اسماء بخشی را ذیل عنوان رمز می‌آورد و اسرار و رموز اسماء را بیان می‌کند، در نتیجه برداشت‌های عرفانی رموز اسماء و کاربردهای آن از دیگر شاخصه‌های این کتاب است. در حقیقت می‌توان گفت، کتابی در شرح و تفسیر اسمای حسناى الهی، با دلایل عقلی و استدلالی است، که بر طریقه واعظان و مذکران است و مشحون است به حکایات و قصص پیغمبران و رجال اسلام و مشتمل بر احادیث و اشعار که استشهادهای زیبای منظوم و منثور در آن به پارسی یا عربی، ضمن آشنا کردن خواننده با مباحث کتاب، از دشواری و دیریابی مفاهیم فلسفی آن می‌کاهد و او را با ساحت مضمون آشنا می‌کند.

۷-۱. استشهاد به اشعار:

توجه خاص به اشعار متناسب و مرتبط با مباحث از ویژگی‌های شاخص این متن است که البته از نظر تتبع در تاریخ ادبیات فارسی نیز حائز اهمیت است؛ اشعاری از شاهنامه فردوسی، حدیقه الحقیقه سنایی، منظومه ورقه و گلشاه عیوقی، همایون و روضه الانوار خواجهی کرمانی، خاقانی، نظامی، سعدی، حافظ، سلمان ساوجی، جلال الدین مولوی، عمادالدین فقیه کرمانی، عراقی، ابن‌یمین، ابن‌سینا، ابن‌فارض، فرزدق و ابومحمد عبدالله خازن، در متن آورده شده است. قابل ذکر است که در اثنای متن، متناسب با موضوع، اشعار عربی نیز دیده می‌شود که وجود ابیاتی نادر مانند اشعار ابومحمد عبدالله خازن از آن جمله است: «یوماً بحزوی و یوماً بالعقیق و یوماً بالعُدَّیب و یوماً بالخلیصاء»^۱ (برگ ۲۰۳ م)

اشعار در هر دو نسخه با عنوان «ابیات، بیت، شعر، مثنوی» مشخص و متمایز شده اما نام شاعر ذکر نگردیده که با جستجو در منابع نام برخی از شاعران مشخص شد؛ اما همچنان گوینده بعضی ابیات ناشناخته مانده است. با جستجوی دقیق‌تر ابیات، تفاوت‌هایی در نقل او با منابع اصلی به چشم می‌خورد که احتمالاً مؤلف در ثبت ابیات از قدرت حافظه خود بهره برده و یا اینکه نسخه‌های در دسترس وی با نسخه‌های امروزی متفاوت بوده است.

۷-۲. استفاده از ترکیبات و کلمات عربی

در این نسخه کاربرد واژگان و عبارات عربی و آیاتی که در متن فارسی حل و تضمین شده‌اند، کاملاً مشهود است و با توجه به موضوع و محتوای متن که عرفان است و کلام، استفاده از کلمات و عبارات عربی در آن بسامد بالایی دارد

۱ - ر ک: دیوان خازن، ابومحمد عبدالله بن احمد خازن، مصحح احمد مهدوی دامغانی تهران، میراث مکتوب، چاپ اول ۱۳۹۴.

و البته این نوع کاربرد واژه‌ها و عبارات با توجه به قابلیت اشتقاق زبان عربی به آهنگین بودن متن نیز کمک می‌کند. مثال:

«و به انوار تجلیات جمالیه حق متجلی گشته در بارگاه جلالت اساس إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَ حُسْنَ مَآبٍ راه‌ورسم تقرب بیابند و به مرقات اذکار قیامًا وَقُوعًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ فی الیل و النهار به مراقی و مصاعد عزت رسند و چون نسیم محبت یُحِبُّونَهُ از حدیقه ذکر عباد بوزد و بخار بخور کلمات تامات طیبات الهیه که بر آتش اذکار اندازند به مشام جنان مخلصان درگاه حضرت إله رسد بی شبهه آفتاب محبت الهی از مطلع یُحِبُّهُمْ درخشیده ذرات ذریات که استمساک به عروة الوثقی ذکر حق نمایند» (برگ ۱۵ م)

مؤلف در مطاوی سخن نیز از ضرب‌المثل‌های عربی نیز بهره برده است. مثال:

«چنگ در گریبان هستی ایشان می‌زند به حکم لیس فی الدّار غیره دیّار جز وجود حضرت آفریدگار نمی‌ماند» (برگ ۲۰۰ م)

«مجموع آن املاک به حکم وَالِیْهِ یُرْجَعُ الْأَمْرُ کُلُّهُ به ذات آن حضرت که مالک حقیقی است می‌رسد و حکم عاد الی بدئه می‌گیرد» (همان)

در مقایسه‌ی نسخ و بررسی تمایزات و تفاوت واژگان مشخص شد در نسخه کتابخانه افندی گرایش به کلمات عربی بیشتر است، چند مورد را به عنوان نمونه ذکر می‌کنیم:

در آیینۀ خاطر دانای انام منعکس می‌شود. (برگ ۱۷۳ م) در مرآت خاطر دانای انام منعکس می‌شود. (برگ ۱۸۴ ت)

از جزء ثانی به فهم دریابنده سبعمثانی می‌رسد. (برگ ۱۷۵ م) از جزء ثانی به فهم فاهم سبعمثانی می‌رسد. (برگ ۱۸۵ ت)

ایشان در نوشتن آن کأس و کشیدن آن جام. (برگ ۲۰۳ م) و ایشان در تجرع آن کأس و تکرع آن جام. (برگ ۲۱۲ ت)

۳-۷. اشارات تاریخی:

این نسخه بعضاً حاوی اشارات تاریخی نیز هست که در مقدمه آن ذکر شده است:

- حَصَادٌ تَقْدِيرٌ بِهٖ دَاسٌ قَهْرٌ وَ تَحْذِيرٌ «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا» وَ بِهٖ مَنَجَلٌ بِأَسِّ شَدِيدٍ «فَجَاءَهَا بِأُسْنًا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ» زرع مزرعه وجود را حالت «فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأُمْسِ» می‌داد و به مرتبه «فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهَ الرِّيَّاحِ» می‌رسانید و امواج بلاء طاعون در ولایت ماوراءالنهر سیما دارالسلطنه سمرقند خلائق را در ورطه هلاک انداخته و اقدام حیات ایشان در وحل این بلیه عام فرورفته بود. (برگ ۳ م)

- و خلق اکثر بلاد به بلاء و بلاء عام و مطعون علت عظیم الغلت طاعون بی‌نظام سیما مملکت ماوراءالنهر به تخصیص بلده محفوظه سمرقند ابتلای تمام یافتند (همان)

۴-۷. استشهاد به آیات قرآن:

استشهاد به آیات قرآن از ارکان اصلی این نسخه است و مؤلف از تضمین آیات، در جهت بیان صریح‌تر معانی و مفاهیم استفاده می‌کند. معمولاً بخشی از آیات در متن آورده می‌شود نه صورت کامل آن. همچنین آیات مرتبط با موضوع و مفهوم بحث، متصل به هم ذکر می‌شود. در مواردی مؤلف به دلیل مشابهت کلمات بخشی از آیات قرآن را اشتباه کتابت کرده است و در واقع ترکیبی از دو آیه مشابه را آورده است به عنوان نمونه چند مورد را ذکر می‌کنیم:

«بِهٖ مَنَجَلٌ بِأَسِّ شَدِيدٍ فَجَاءَهَا بِأُسْنًا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ زرع مزرعه وجود را حالت فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأُمْسِ می‌داد». (۲۰۳ م)

که در هر دو نسخه بدین ترتیب آمده، صورت صحیح یکی از این دو آیه است: فَجَاءَهَا بِأُسْنًا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ. (۷/۴) / أَنْ يَأْتِيَهُمْ بِأُسْنًا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ. (۷/۹۷)

در برگ ۱۶۱ نسخه مجلس چنین آمده است:

«در صحیفه‌الذکر سبحانی که امام انام و مقتدای هر خاص و عام است این دو اسم در این صورت مرتبه ذکر یافته که هو الذی یحییکم ثم یمیتکم»؛ در صورتی که چنین آیه‌ای در قرآن نیامده است و صورت صحیح آن یکی از این دو آیه است: قُلِ اللّٰهُ یُحْیِیْکُمْ ثُمَّ یُمِیْتُکُمْ وَهُوَ الَّذِیْ أَحْیَاکُمْ ثُمَّ یُمِیْتُکُمْ ثُمَّ یُحْیِیْکُمْ (۲۲/۶۶).

در همان صفحه آمده است: «اگر سائلی را در این سخن غبار شبهه‌ای بر خاطر نشیند که آیت کریمه قل من یتوفیکم ملک الموت» که آیه مذکور در سوره سجده این گونه ذکر شده است: «قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلٰٓئِکَةُ الْمَوْتِ» (۳۲/۱۱)

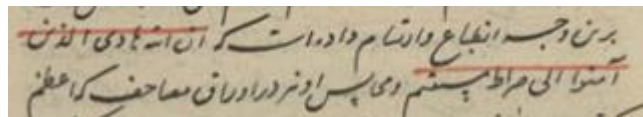

در برگ (۱۷۴ م) و (۱۸۴ ت) آمده است:

«کلام قدیم حکیم علیم إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ، إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

که علی‌القاعده باید یکی از این دو آیه باشد: إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۲۸/۵۶) یا وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۴/۴۶).

نمونه‌ای دیگر از برگ ۱۹۶ نسخه کتابخانه مجلس ذکر می‌شود که البته در نسخه کتابخانه افندی ترکیه هم بدین شکل ثبت شده است:

«بر این وجه انطباع و ارتسام داده است که ان الله هادي الذين آمنوا الى صراط المستقيم» (برگ ۱۹۶ م)

که صورت صحیح آیه این گونه است: «إِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۲۲/۵۴)

همچنین مؤلف آغاز بسیاری از آیات را با «و» ثبت کرده که در اصل آیات قرآن این گونه نیست، در برگ ۱۵۶ نسخه مجلس و ۱۶۷ نسخه کتابخانه افندی ترکیه آمده است:

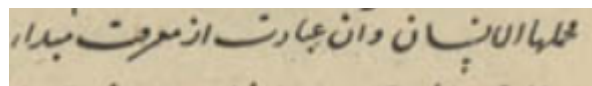
«کَرِيمَةٌ وَمَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ سِيمٍ...» که «و» در ابتدای آیه اضافی است،

اصل آیه: مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُ (۵۸/۷)

در مواردی هم «ف» تبدیل «و» به شده است:

«به تنفیذ حکم محکم وَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا مسجل گشته است» (۱۹۲ ت / ۱۸۲ م)

اصل آیه: «فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (۱۷/۲۳)

فحملها الانسان. (برگ ۱۶ م) اصل آیه: «وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ» (۷۲/۳۳)

بعضاً سهوهایی هم در نگارش مفاهیم آیات وجود دارد، به عنوان مثال در برگ ۱۲۵ نسخه مجلس این گونه آمده است: «حضرت خلیل الرحمن صلوات الله و سلامه علیه با وجود جلالت قدر و نباهت ذکر او، این معنی را به دعا می‌خواهد که: تَوَفَّيْنِي مُسْلِمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» که این قول در آیه ۱۰۱ سوره یوسف، از زبان حضرت یوسف (ع) نقل شده است که در متن مؤلف آن را به حضرت ابراهیم (ع) نسبت داده است.

نمونه‌ای دیگر در برگ ۷۳ نسخه مجلس است که در توصیف قوم سبا آمده است: «حضرت عزت درباره ساکنان بلده سبا که از بقایای قوم عاد بودند می‌فرماید که: إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ»؛ قابل ذکر است که آیه مذکور در سوره مائده آمده است و ارتباطی بین آن و قوم سبا نیست؛ بلکه زبان حال بنی اسرائیل است.

۸. ویژگی‌های زبانی و صرفی:

این نسخه به اعتبار کاربرد واژگان متنوع و گسترده نیز دارای اهمیت است به این معنی که با مطالعه و تصحیح این نسخه و مقایسه آن با متون پیشین می‌توان تا حدی به میزان و کیفیت تغییرات زبانی در ابعاد مختلف صرفی و نحوی پی برد. مؤلف این نسخه در موارد متعددی از کلمات کهن و یا از واژگان دخیل قدیمی استفاده کرده است. این واژگان دخیل اغلب به زبان عربی است و کاربرد واژه‌ها و ترکیبات دشوار در آن بسامد بالایی دارد. آوردن کلمات غریب و لغات خاص متن را به سمت وسوی سبک فنی پیش می‌برد؛ اما سبک و متن روان و قابل فهم است، برخی از واژه‌های کهن و دشوار متن برای نمونه ذکر می‌شود. واژه‌هایی از قبیل:

کریاس (درگاه، آستان) مترَب (زیان کار شدن)، اِبْرَه اش (نیش)، تَحْيِيز (جاگرفتن؛ محصور شدن در جایی)، اِحْجَام (بازایستادن از کاری)، طَرِيَان (حادث شدن؛ پیدایش)، فَسَان (سنگی که با آن شمشیر و کارد و جز آن تیز کنند)، اِشَادَات (برافراشتن چیزی) مرتابین (شکاکین)، ارساء (استوار شدن)، مفطور (سرشته)، تجبر (تکبرکردن)، معلوک اسنان (رام، مطیع)، منبطش (دست‌یافتن و غلبه)، تشابک (اختلاط و تداخل)، اوداج (رگ‌های گردن)، احتساء (تجرع. آشامیدن)، قعقه (آواز)، مَبْدَرِق (رهبر، بدرقه‌کننده) اِنْقَاد (افروخته شدن آتش)، هُجْنَت (عیب)، مَسْم (نشان شده)، اجترا (دلیری)، صولجان (چوگان)، صرح (قصر و کوشک)، لَدغ (گزیدن)، مِْنَحْت (تیشه)، عَطْن (خوابگاه. مأوی) و واژه سجنجلات که لفظی رومی و به معنای آینه است.

«ماهیات ممکنات به دو اعتبار در سجنجلات عقول پرتو حصول می‌تواند انداخت» (برگ ۷۵ م)

کاربرد واژگان و اصطلاحات خاص عرفانی، کلامی و ریاضی نیز شیوه متداول دوره مؤلف است که از آن بهره گرفته است. مثال:

« واحد چیزی است که قابل معنی عددی نباشد و هیچ قایلی اطلاق عدد بر او نتواند کرد، چه عدد عبارت است از نصف مجموع حاشیتی، زیرا که اقل عدد اثنان است و او مجنح به جناح حاشیتن است که عبارت از واحد و ثلثه است که مجموع اربعه باشد و ظاهر است، اربعه منصف بنصفین است و اما واحد چون این حاشیه ندارد لاجرم از عددیت نصیبی نیافته است و در عداد افراد اعداد درنیامده.» (برگ ۱۶۶ م)

« جمیع مسائل معتبر در علم توحید که آن وحدت واجب و امتناع تخیّر و امتناع جهت و امتناع حلول در محل و امتناع محلّیت غیر و سایر اموری که مبحث عنه است در کتب کلامیه من استناد الافعال الیه و افتقارالممکنات فی الوجود الیه حال الحدوث او حال العدم و استناد الممكن الیه به واسطه او به غیر واسطه الی غیرذلک من المباحث...» (برگ ۱۶۳ م)

قابل ذکر است که در این نسخه چهار مرتبه به کلام و اصول اشاعره اشاره شده است که یک مورد را به عنوان نمونه ذکر می‌کنیم:

« ایضاً باید که خصوصیت عددی مراد نباشد چه کمال ربوبیت و تمام الوهیت عند الاشاعره مقصور بر صفات سبع که آن حیات و علم و قدرت و ارادت و سمع و بصر و کلام است نه از جهت خصوصیت سبعیت است؛ بلکه ذات الهیت من حیث هی اقتضای آن کرده» (برگ ۹ م)

برخی ویژگی‌های صرفی متن به‌قرار ذیل است؛

هم آوایی و ترکیب کلمات هم خانواده:

«و مواهب لطف جسیم وسیم ایشان عجیب و غریب نخواهد بود و اگر سهوی و دلتی که از طغیان خامه ذهن اتفاق افتاده باشد به حکم محکم...» (برگ ۵ م)

«هر ذومکنتی بر ذروه مکان امکان آن ارتقا و تعرج نمی‌تواند نمود» (برگ ۳۴ م)

کاربرد بغایت برای تأکید:

«و حال آنکه حمل او بر حقیقت بغایت مشکل است» (برگ ۱۴۸ م)

کاربرد کَرَت به معنی «بار» و «دفعه» که با اعداد اصلی گروه قیدی تشکیل

داده‌اند:

«در کَرَت اولی چون توجه به مقصد حکم حکمت آثار الهی بود» (برگ ۱۹۳ م)

«این را سه کرت گفته فی الحال تیر دعای او بر هدف اجابت محل اصابت یافته» (برگ ۲۲۴ ت)

با پسوند «کار» کلمه مشتقی را ساخته است که در زبان معیار امروز رایج نیست:

سجل خشیت و ترسکاری ایشان به توفیق رفیع «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» توشیح یافته است (برگ ۱۹۷

م)

کاربرد مر+...+ را:

به دلیل ویژگی سبکی دوره در این متن با بسامد زیاد کاربرد «مر+...+ را» روبه‌رو هستیم. مثال:

«آن ایصال عقاب و ایقاع عذاب است مر عاصیان را» (برگ ۲۰۹ م)

«معنی لَا يُجِبُّ الْفَسَادَ عدم محبت فساد است مر مؤمنان را» (همان)

کاربرد فعل متعدی داناندن: «و محلی گردانیدن او به حلیه معارف الهی و داناندن حقایق اشیا از ماه تا ماهی»

(برگ ۱۰۲ م)

استفاده از مصدر به جای فعل: «دفع آن واجب و لازم است و عمل به قول و فعل او ناکردن از جمله فرایض و

واجبات» (برگ ۱۲۸ م)

استفاده از افعال پیشوندی:

«در خلع منیف تحلی و تزیین داده فرا می‌نمایند» (برگ ۲۰۲ م)

«آتشکده‌های فارس که معابد شیاطین اناس و محجّ ابالسّه الانس بی حد و قیاس بود از وصول ریاح عاصفه آثار ولادتش فرومرد» (برگ ۲ م)

ترکیب عطفی: «در این خرید و فروخت حاصل و واصل جز نقصان و زیان در ایدی مساعی او نیاید» (برگ ۲۹ م)

استعمال افعال کهن: «به مالکان دوزخ و زبانیه جحیم سپارش می‌نماییم» (برگ ۱۱۳ م)

استعمال ماضی التزامی "بوده باشد" از صفت مفعولی + باشد:

«چون حال بر وجه مذکور بوده باشد به فکر علیل و باطن غلیل کلیل چه تواند کرد» (برگ ۲۰۴ م)

استفاده از «ی» شرط و جزای شرط:

«اگر مراد معنی محبت بودی بایستی که حکم بر جمیع کردی» (برگ ۱۵۶ م)

«وقتی که در اسماء الهی خصوصیت او علم ظهور افراختی و به یقین و تیقن سمت اختصاص و امتیاز یافتی بلاشک مجموع آن را مطمع نظر خود ساختندی و همه کس خاصیت آن را کعبه توجه خود گردانیدندی» (برگ ۲۲۵ م)

(ت)

کاربرد فعل جمع برای «هر کس»:

«هرکس به قدر استعداد و قابلیت و به امداد و اعانت حضرت احدیت در انتقال از مبادی به مطالب بر رمزی از رموز و قوف تانی یافته‌اند» (برگ ۳۴ م)

استفاده از ضمیر «او» برای غیر ذوی الارواح:

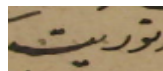
«عداوت است و او عبارت از اراده خواری اهانت است» (برگ ۲۰۹ م)

کاربرد مع به جای با: این مورد در نثر فارسی آن دوره نیز دیده می‌شود،

«به عینه اینجا هائج و ثائر است مع زیادتی نقص تعریف» (برگ ۴۲ م)

«وقتی که از متکلم مع کثرت عبید الملک مستحسن آید» (برگ ۸ م)

واژگان ممال:

«از جمله این هزار سیصد در توریت مذکور است» (برگ ۲۲۵ ت)

قابل ذکر است که در این دوران لغات عربی جای واژه‌های فارسی را گرفته و حتی در قواعد ترکیبی و دستوری این دوران نیز رخنه کرده است که نمونه آشکار آن کاربرد جمع‌های مکسر است که مواردی از این قبیل در متن به کار رفته است مانند: ابالسه، اعمار، زمازم.

حذف بی‌قرینه یا با قرینه افعال در جمله‌های متعاطف، و مطابقه صفت و موصوف بر طبق نحو عربی نیز از دیگر ویژگی‌های سبکی این متن است که کاربرد آن در ساختار جملات این اثر به چشم می‌خورد.

۹. ویژگی‌های لفظی

اگرچه موضوع این کتاب شرح نام‌های خداوند است و عرفان؛ اما اندیشه‌های نویسنده با زبانی بیان شده است که کتاب را از یک نگاشته عرفانی محض فراتر می‌برد و جنبه ادبی را نصیب او می‌کند. از یک سو ارزش موضوعی دارد و از سویی دیگر دارای ارزش ادبی است. ساختار این متن معناگراست با این حال مؤلف اثر خود را با برخی از آرایه‌ها آراسته و بر تأثیر سخن خویش افزوده است، زیبایی‌های ساختاری آن نیز به دلیل آن که از صناعت پردازی‌های متکلفانه به دور است در القا و تداعی معانی و مفاهیم، خواننده را یاری می‌دهد. در واقع موزون بودن متن حاصل طبع موزون و تسلط زبانی مؤلف است.

هماهنگی‌های آوایی و واژگانی و فراوانی جمله‌ها و عبارات موزون به گونه‌ای است که موجی از آهنگ و وزن در متن قرار گرفته است که حاصل هم آوایی و سجع و انواع جناس‌هاست. کاربرد سجع‌ها، جناس‌ها و صور خیال صورتی هنرمندانه و بدیع به متن اثر بخشیده است و مؤلف برای روشن ساختن دقایق و شرح و استدلال مباحث به شیوه‌ای نغز از صنایع و آرایه‌های ادبی چون سجع و تشبیه و جناس... بهره برده است. در پاره‌ای از سجع‌ها بخشی از جمله‌های مسجع آیه یا جمله‌ای عربی است. پیوند جملات با آوردن پاره‌ای از آیه یا حدیث در قرینه سجع و فراوانی آن نشان دهنده تربیت و تهذیب مدرسی و ادبی مؤلف است و از سوی دیگر برخاسته از شیوه واعظانه او که بیانگر اهمیت سجع در کلام واعظان است.

از بین آرایه‌های بدیعی و صنایع بلیغی که نقش بسیاری در ایجاد موسیقی و تزیین کلام در این کتاب دارند،

می‌توان به انواعی از سجع و ترصیع و موازنه و هم آوایی و مراعات‌النظیر اشاره کرد. نمونه‌هایی از کاربرد صنایع لفظی این متن ذکر می‌شود.

سجع و موازنه و موافقت کلمات پیوسته در حروف پایانی:

سجع عنصر اصلی نثر مسجع است که در جملات پیاپی آورده می‌شود و نثر را به شعر و کلام موزون نزدیک می‌کند. البته کاربرد سجع در این کتاب تفننی است نه شیوه کلی مؤلف؛ سجع‌ها نیز اغلب سه رکنی است. مثال:

«حکیمی که صیاغ حکمت کامله بالغه‌اش، چندین هزار جواهر زواهرِ خواص و آثار، در خواتم این کلمات تامّاتِ طیبات تعبیه فرمود و کنوز رموز و گنج‌های مرموز در مخازن و مکامن این سمات طاهراتِ ظاهرات نهاده، گنج‌نامه جمال و جلال و فتح‌نامه اعزاز و اجلال ارباب دانش و کمال ساخت» (برگ ۲ م)

«در خاتم مهر و مودت الهی، تعبیه عظیم و تربیه جسیم و سیم یابد و منظور نظر جمالی و جلالی حضرت احدیت گردند» (برگ ۱۶ م)

«قدیری که احصا و اعداد اسامی سامی تسع و تسعین را مقالید ابواب سعادت دخول جنان و معارج صعود و عروج بر مدارج و مصاعد قصور بی قصور روضه رضوان گردانید» (برگ ۲ م)

جناس: کاربرد انواع جناس در کنار سجع از مواردی است که به افزایش موسیقی کلام کمک می‌کند. گونه‌هایی از جناس در تمام متن به کاررفته است البته در مقدمه کتاب بسامد بیشتری دارد. از میان جناس‌ها نیز دو نوع ناقص و زائد کاربرد بیشتری دارند:

«به انامل تدبیر حکمت پذیر ما، ماده حاده آن مرض، به مقطع اشارت ارادت ما به مقطع رسید» (برگ ۱۹۴ م)

«هر یک را مؤید به تأیید معجزات باهره و کرامات ظاهره زاهره گردانید» (برگ ۲ م)

«علیمی که تخته تعلیم «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» در کنار طفل طبیعت خاکی نهاد ناری مزاج آدم نهاده» (همان)

رعایت صنعت مراعات‌النظیر در جملات:

«سابقاً به قلم تحریر تعلیق یافته بود و به کلک تقریر و بیان، ریحانیت او بی شائبه غبار محقق گشته، به نوعی که

نسخ آن قلم تعلیق از دست ادراک کاتبان دفترخانه ارباب علم و حکمت که دستور ممالک فضل و کمال اند برنیاید»
(برگ ۹۹ م)

استعاره نیز از ابزارهای شاعرانه ایست که مؤلف از آن بهره فراوان برده است:

«چهره این کلام به ناخن هُجنت خراشیده آید» (برگ ۸ م)

«جواد خامه بیان را در این محل در مضماری شرح اسماء حسنی الهی و در میدان بیان معانی و کشف آستار مغانی
اسامی حضرت سبحانی که مقصود اصلی و مقصد علی جلی است در جولان آوردن» (برگ ۹ م)

کنایه از جمله آرایه‌های پر بسامد این متن است که نمونه‌هایی را در ذیل می‌آوریم:

«لاشک دست قربت ما در گردن جان ایشان حمایل شود» (برگ ۱۵ م)

«ابالسه نفوس اماره قرار به مقام دارالبوار گیرند» (برگ ۲۰ م)

«این چنین سمک آن را به سماک تحقیق رسانیم» (برگ ۱۶۲ م)

تلمیح: مؤلف بنا بر اقتضای موضوع و محتوای متن از آیات و احادیث و داستان‌های قرآنی استفاده کرده است:
«دیده یعقوب جان طالبان از استشمام شمامه یوسف وحی سبحانی که از مصر جامع لوح المحفوظ شرف ارسال
و انزال یافته» (برگ ۱۴ م)

«گم‌گشتگان تیه ضلالت و گمراهی مسیلمه کذاب را از غایت تعنت و عناد، رحمن الیمامه می‌گویند» (برگ ۱۲ م)

قابل ذکر است که موسیقی در بافت کلام محدود به قلمرو صوت‌ها و آواها نیست؛ بلکه هر گونه تناظر و تقابلی را
در حوزه واژه‌ها در برمی‌گیرد، پیوند عناصر مختلف کلام از جمله تقابل‌ها و طباق‌ها و تضادها موجب موسیقی درونی
کلام است که در ساختار متن نمایان است:

«او متفحص احوال ظاهر و باطن خود باشد و واقف بر محاسن اخلاق و محامد اوصاف خود بود و رشته کمال
تجسس و تفحص از مصادر و موارد نیک و بد خود از دست ندهد و معیار و میزان حسن و قبح از دست خبرت خود
نهد». (برگ ۱۱۱ م)

«امور عالم از خیرات و شرور و احزان و سرور مفروغ عنه شده است و سور اسباب حصول اشیا در مصحف قدر و قضا مثبت گشته و خامه تحریر و تصویر به نوعی جفاف یافته...» (برگ ۱۰۶ م)

«اضطراب بال و اختلال حال به اوضاع ظاهر و باطن خود را نهد و سکون قلب و اطمینان خاطر را شعار روزگار حیات لیل و نهار خود گرداند» (برگ ۱۰۷ م)

نتیجه‌گیری

این مقاله به معرفی و بررسی نسخه خطی «شرح اسماء الحسنی» تألیف عبدالعزیز بن نصیر سمرقندی، به تاریخ کتابت (۸۷۴) پرداخته است. دو نسخه خطی از این رساله شناخته شده که تا کنون تصحیح نشده است؛ نسخه کتابخانه چلبی عبدالله افندی در ترکیه و نسخه‌ای که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. در این پژوهش افزون بر معرفی دست‌نویس‌های این شرح، از حیث محتوا و مضمون نیز ویژگی‌های زبانی و ادبی آن مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. یافته‌های این تحقیق بدین شرح است:

در این نسخه با استفاده از آیات، روایات، علوم ادبی و لغت، مباحث کلامی و فلسفی، به شرح و تبیین اسماء الحسنی پرداخته شده است و بنا بر متن کتاب و بررسی‌های محتوایی، مؤلف بیشترین بهره‌وری را از کتاب‌های «مقصد الأسنی و لوامع البینات» داشته است. این شرح به دلیل فارسی بودن، در میان شروح عربی، اهمیت زیادی دارد؛ زیرا خواندن آن می‌تواند اهل تحقیق را با کتاب «المقصد الأسنی فی شرح معانی اسماء الله الحسنی اثر غزالی» و «لوامع البینات، شرح اسماء الله تعالی و الصفات فخر رازی» آشنا کند.

این کتاب از لحاظ آینه‌داری آراء عرفانی گنجینه‌ای کم‌نظیر است و در شناخت تعاریفات و مصطلحات اهل معرفت و دریافت‌های عرفانی از آیات قرآنی و احادیث قدسی و نبوی منبعی غنی است، نویسنده در آن سوی معانی الفاظ در جستجوی معانی پنهانی است و بر آن است که سر این معانی را تأویل کند؛ از این رو پس از شرح اسماء بخشی را ذیل عنوان رمز می‌آورد و اسرار و رموز اسماء را بیان می‌کند، در نتیجه برداشت‌های عرفانی رموز اسماء و کاربردهای آن از دیگر شاخصه‌های این کتاب است. در حقیقت می‌توان گفت، کتابی است در شرح و تفسیر اسمای حسنی الهی، با دلایل عقلی و استدلالی، بر طریقه واعظان و مذکران و مشحون است به حکایات و قصص پیغمبران و رجال اسلام و مشتمل است بر احادیث و اشعار که استشادهای زیبای منظوم و منثور در آن به پارسی یا عربی، ضمن

آشناکردن خواننده با مباحث کتاب، از دشواری و دیریابی مفاهیم فلسفی آن می‌کاهد و او را با مفاهیم والای اسماء الهی آشنا می‌کند. مؤلف بخش‌هایی از کتاب را ذیل سؤال و جواب کتاب مشخص کرده و در ضمن شرح و تفسیر و پاسخ به شبهات، نقد و نظرهایی را به روش انتقادی ارائه می‌دهد که دلیل بر کمال علم و تحقیق اوست. نثر این کتاب نثری آهنگین است که برای بیان مفاهیم عارفانه به کار گرفته شده است و با اینکه ساختار متن معناگراست اما مؤلف اثر خود را به شیوه استدلالی و با زبانی علمی و آراسته به صناعات لفظی و معنوی به رشته تحریر درآورده است. بررسی سبک ادبی این اثر مشخص می‌کند که در شکل‌گیری فرم ادبی آن قرینه‌سازی‌ها و ایجاد تناظرهای موسیقایی و دقت و فراست در گزینش و چینش واژگانی بسیار مؤثر بوده است. این نسخه به‌عنوان نمونه‌ای از شرح و تفسیر اسماء الهی، برای آشنایی با سبک نوشتاری قرن‌های هشتم و نهم قابل‌بررسی است و از بارزترین ویژگی‌های سبکی این نسخه، انسجام و تناسبی است که حاصل پیوند میان اجزای کلام و چینش معنایی واژگان به‌کاررفته در آن است. واژگان دشوار و ترکیبات و عبارات عربی در کتاب بسامد بالایی دارد و به اعتبار کاربرد واژگان متنوع و گسترده نیز دارای اهمیت است.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق‌الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

کتابنامه

- قرآن کریم
- آیین‌وند، صادق و نیازی شهریار. (بهار و تابستان ۱۳۷۹). «معناشناسی اسماء الحسنی» نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران، دوره ۴۲-۴۱، شماره ۱۵۴-۱۵۳ (صفحه ۱ تا صفحه ۱۸).
- اعتصامی، یوسف. (۱۳۱۱). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، جلد ۲، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول.
- ترکه اصفهانی، علی بن محمد. (۱۳۸۴). شرح نظم الدر (شرح قصیده تائیه کبرای ابن فارض)، تهران: نشر میراث مکتوب، چاپ اول.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله. (۱۴۳۵). المستدرک علی الصحیحین، جلد ۱، بیروت: مرکز البحوث و تقنیة المعلومات دارالتواصل.
- جهانبخش، جويا. (۱۳۷۸). راهنمای تصحیح متون، تهران: میراث مکتوب، چاپ اول.
- خازن، ابومحمد عبدالله بن احمد. (۱۳۹۴). دیوان خازن، احمد مهدوی دامغانی (مصحح)، تهران: میراث مکتوب، چاپ اول.
- خواجوی کرمانی، محمود بن علی. (۱۳۸۷). روضة الانوار؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمود عابدی، تهران: میراث مکتوب، چاپ اول.
- خواجوی کرمانی، محمود بن علی. (۱۳۷۰). همای و همایون، مصحح: کمال عینی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول.
- درایتی، مصطفی. (۱۳۹۲). فهرستگان نسخه‌های خطی ایران: شرح اساس - شرح شمسیه (جلد ۱۹) تهران: سازمان اسناد ملی ایران، چاپ اول.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). مفردات ألفاظ القرآن، مصحح: صفوان عدنان، بیروت: دار الشامیه.
- سبجانی، توفیق. (۱۳۷۳). فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ

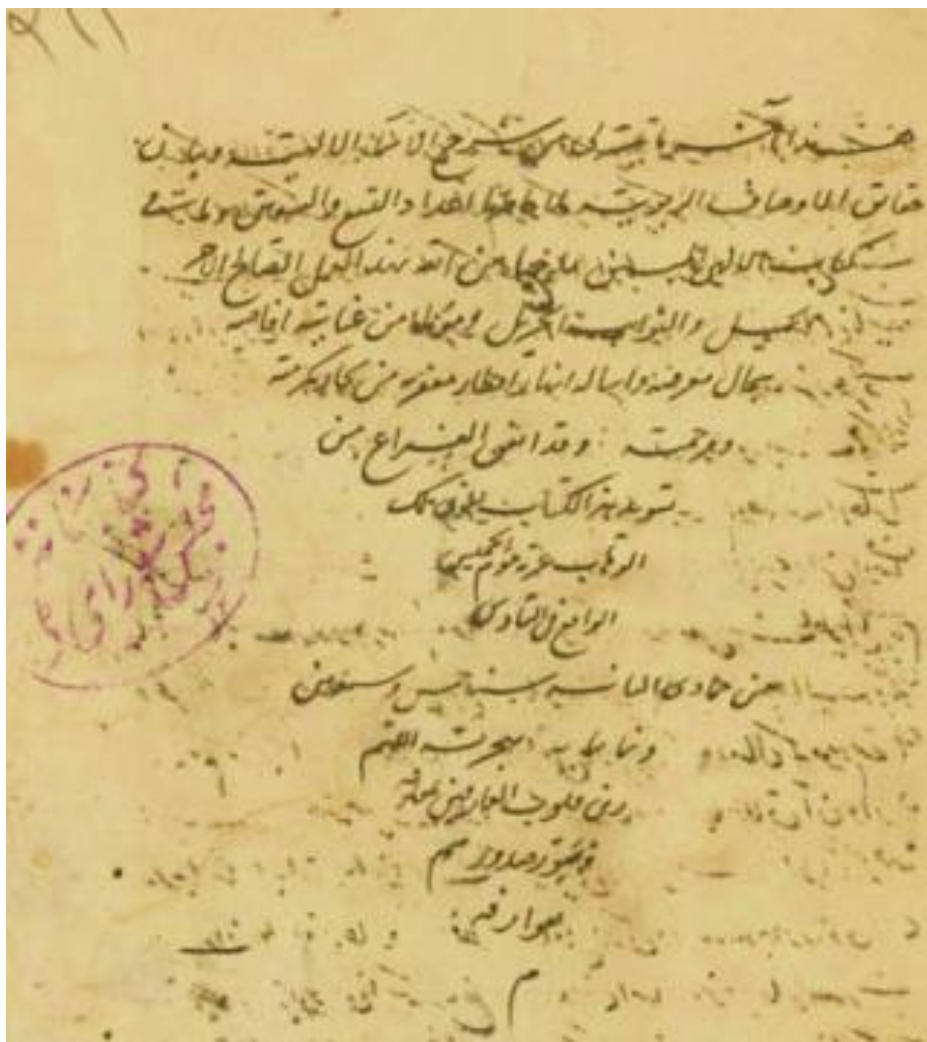

اول.

- طبری، عبدالعزیز بن نصیر. شرح اسماء الحسنی. ترکیه: کتابخانه چلبی عبدالله افندی (ضمن کتابخانه سلیمانیه) شماره نسخه ۱۷۴. [نسخه خطی] کتابت ۸۷۴ ق.
- طبری، عبدالعزیز بن نصیر. شرح اسماء الحسنی. ایران: کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. شماره نسخه شماره ۱۰-۳۳۴۳۵ [نسخه خطی] کتابت ۸۷۵ ق.
- غزالی، محمد بن محمد. (۱۹۷۱). المقصد الاسنی فی شرح معانی اسماء الله الحسنی، بیروت: چاپ فضله شحاده.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۹۷۶ / ۱۳۹۶). شرح اسماء الله الحسنی المسمى لوامع البینات، شرح اسماء الله تعالی والصفات، قاهره، چاپ طه عبدالرؤوف سعد.
- فناری، شمس‌الدین محمد بن حمزه. عین الاعیان فی تفسیر القرآن. ترکیه: کتابخانه تکیه طاهر آقا. شماره ۲۲ [چاپ سنگی] تاریخ ۱۳۲۵.
- معینی، محسن (۱۳۷۴). « کتاب‌شناسی شروح اسماء الحسنی » آیینه پژوهش، شماره ۳۵، (صفحه ۹۹ تا صفحه ۱۰۹).
- نظام قاری، محمود ابن امیراحمد. (۱۳۹۱). کلیات نظام قاری، مصحح: رحیم طاهر، تهران: مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول.
- لاهیجی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۴). مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز، مصحح: محمدرضا برزگر خالقی، عفت کرباسی، تهران: زوار.
- لیثی سمرقندی، ابوالقاسم. فرائد الفوائد. ایران: کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. شماره نسخه ۱۶۵۸۶ [نسخه خطی] کتابت ۱۲۴۳ ق.

پیوست : تصاویر نسخه‌های خطی

تصویر ۱. ترقیمه نسخه کتابخانه مجلس

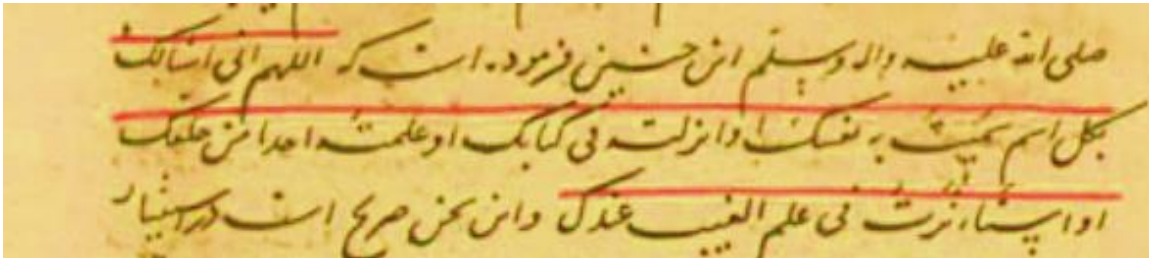
«هذا آخر ما تيسر لي من شرح اسماء الهيه و بيان حقايق اوصاف الربوبيه ما احاطها اعداد التسع و التسعين و ما في كتاب الهى المبين، راجياً من الله بهذا العمل الصالح الاجراجميل و الثواب الجزيل و مؤملاً من عنايته افاضه سِجال معرفته و اسالة انهار امطار مغفرته من بحار مكرمته و مرحمته و قد اتفق الفراغ من تسويد هذا الكتاب بعون ملك الوهاب غرة يوم الخميس الواقع فى السادس من جمادى الثانيه سنه خمس و سبعين و ثمانمائه هجرته، اللهم زين قلوب العارفين بمعارفه و صدورهم بعوارفه».

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

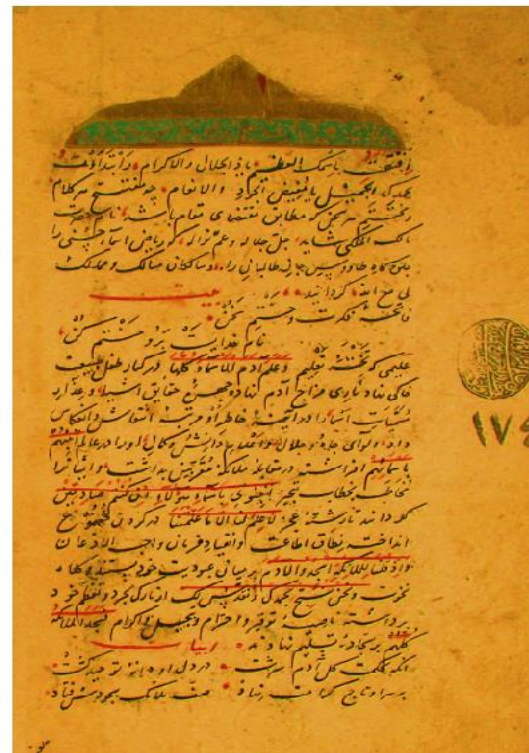
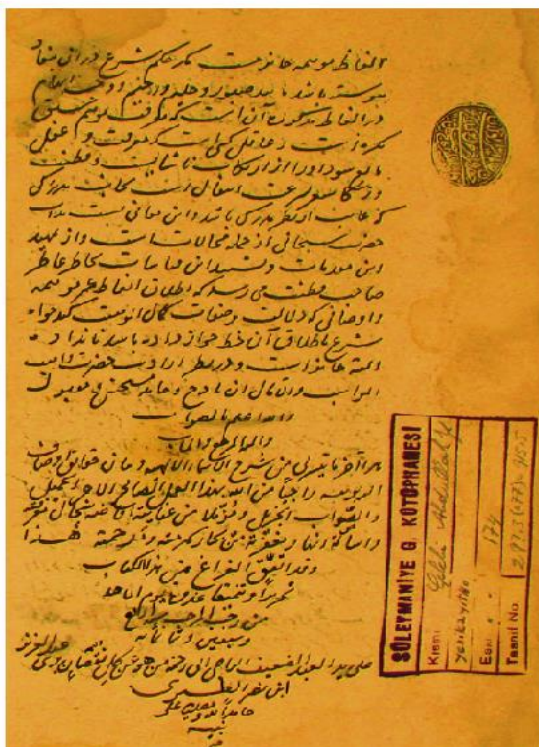
تصویر ۲. نمونه ای از نشانه گذاری با شنگرف در نسخه کتابخانه مجلس

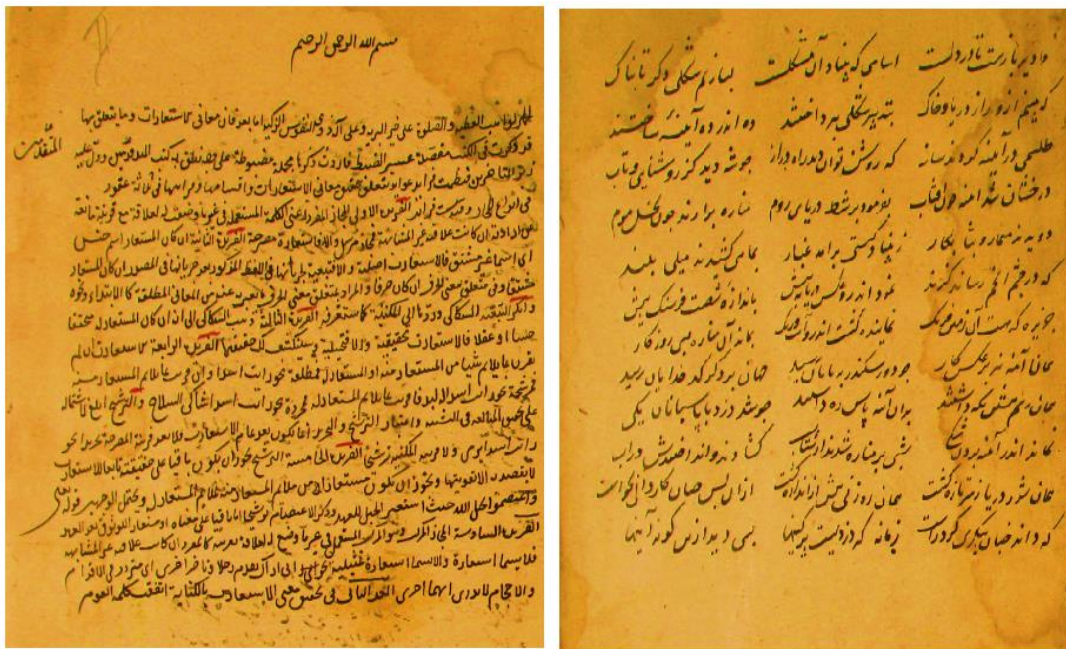
تصویر ۴. مهر نسخه کتابخانه چلبی ترکیه

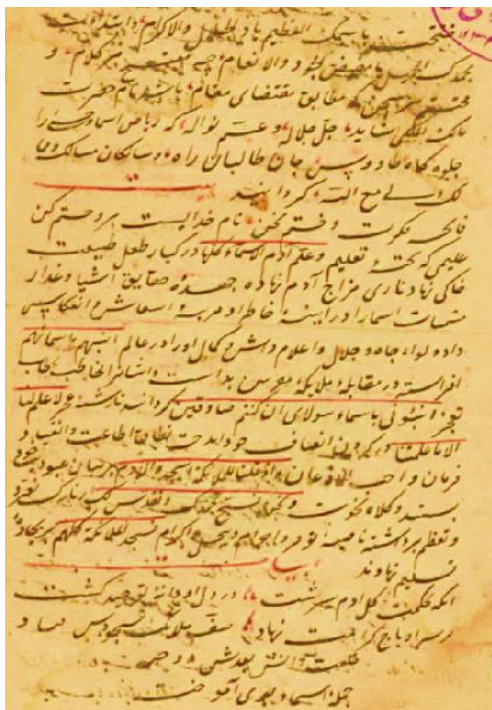
تصویر ۳. عنوان کتاب در نسخه کتابخانه چلبی ترکیه

تصویر ۵. مقدمه و ترقیمه نسخه کتابخانه چلبی ترکیه

تصویر ۶. صفحه اول و آخر نسخه کتابخانه چلبی ترکیه

تصویر ۷. مقدمه نسخه کتابخانه مجلس